

3. *Conceptuele en methodologische discussies*

**DE 'SERVICE' KLASSE IN NEDERLAND:
EEN VOORSTEL TOT AANPASSING VAN
DE EGP-KLASSENINDELING (1).**

Nan Dirk de Graaf en Bram Steijn

1. INLEIDING

De EGP-klassenindeling (naar Erikson, Goldthorpe en Portocarero 1979), ook wel bekend als de klassenindeling van Goldthorpe, wordt internationaal het meest gebruikt voor de studie van klassenstructuren in industriële samenlevingen (Erikson en Goldthorpe 1992; Ganzeboom, Luijckx en Treiman 1989; *special issue European Sociological Review* 1992 vol. 8). De indeling wordt niet alleen veel gebruikt in mobiliteitsstudies, maar ook in studies naar de relatie tussen de klassepositie en attitudes van respondenten (Marshall et al. 1988). In dat laatste verband wordt zij tevens steeds meer gebruikt om de relatie tussen sociale klasse en politieke voorkeuren te bestuderen en vervangt daarmee de eenvoudige klassenindeling die handarbeiders van niet-handarbeiders onderscheidt (Heath, Jowell en Curtice 1985; Evans 1997; Nieuwbeerta en De Graaf 1992).

De voorstanders van een meer complexere klassenindeling dan de eenvoudige dichotomie, veronderstellen dat in moderne industriële samenlevingen het onderscheid tussen handarbeid en niet-handarbeid te algemeen van karakter is, waardoor belangrijke politieke en andere verschillen tussen klassen versluierd worden. Vooral de zogenaamde intermediaire groepen, zoals de zelfstandige professionals, technici en hoofdarbeiders die routinematig werk verrichten (lager administratief personeel), komen niet tot hun recht in deze tweedeling.

Het gebruiken van verschillende klassenindelingen voor de bestudering van bijvoorbeeld de politieke consequenties van stratificatie kan leiden tot uiteenlopende conclusies, die volledig zijn terug te voeren op de specifieke kenmerken van de betreffende klassenindeling. Hantering van de tweedeling leidde bijvoorbeeld tot de conclusie dat op klasse gebaseerd stemgedrag aan het verminderen is (Inglehart 1990) (2). Heath, Evans en Payne (1995) concludeerden daarentegen dat van een dergelijke afname in Engeland geen sprake is indien de meer gedetailleerde EGP-indeling wordt toegepast. In een internationale vergelijking van 16 landen over de

periode 1956-1990 concludeerden Nieuwbeerta en De Graaf (1997) echter dat zelfs bij toepassing van de EGP-indeling, men niet kan ontkomen aan de conclusie dat er in de meeste landen een afname van het verband tussen klasse en stemgedrag is waar te nemen.

Een verklaring voor deze afname zou de toename in intergenerationale mobiliteit kunnen zijn, aangezien stemgedrag ook wordt beïnvloed door de klasse van herkomst (De Graaf en Ultee 1990). De beroepsklasse van de vader is zelfs nog van invloed aan het einde van iemands beroepsloopbaan (De Graaf et al. 1995). Toename van intergenerationale mobiliteit impliceert dan dat het stemgedrag van steeds meer mensen ergens tussen de belangen van hun eigen klasse en die van hun herkomst zal liggen. Nieuwbeerta (1995) toonde echter aan, dat zelfs als men rekening houdt met de toename in intergenerationale klassenmobiliteit, er nog steeds een afname in op klasse gebaseerd stemgedrag valt waar te nemen. Zijn conclusie was dan ook dat er behoefte is aan een herziening van het aantal klassen dat onderscheiden wordt in de EGP-indeling (1995: 202).

Critici stellen dat de conceptualisering van de middenklasse in de EGP-indeling dubieus is. Savage (1991) laat zien dat de variatie in stemgedrag binnen klassen groter is dan tussen klassen (1991: 33). Hij toonde tevens aan dat er in de 'service' klasse grote verschillen bestaan tussen managers en professionals. In dit opzicht is het interessant te vermelden dat recentelijk Hout c.a. (1995) het onderscheid tussen managers en professionals hanteerden om te kunnen aantonen dat er zelfs in de Verenigde Staten geen afname valt waar te nemen in het verband tussen klasse en stemgedrag. Het ligt daarom voor de hand om de EGP-indeling hierop aan te passen en dit is precies het doel van deze bijdrage. Met als uitgangspunt het werk van Kriesi (1989) zullen we beargumenteren waarom in de post-industriële maatschappij de sociaal- en cultureel specialisten (professionals), die in de EGP-indeling tot de 'service' klasse worden gerekend, als aparte klasse beschouwd moeten worden. Op basis van Nederlandse data zal getoetst worden of deze aanpassing binnen de EGP-indeling ertoe leidt dat verschillen in diverse gedragingen (waaronder het stemgedrag) alsmede een groot aantal attitudes beter voorspeld kunnen worden. De reden hiervoor is gelegen in de gedachte dat het klassenconcept alleen van waarde is wanneer hiermee verschillen in collectief gedrag, leefstijlen, attitudes e.d. verhelderd worden (Marshall et al. 1988: 26).

In de analyse zullen we in totaal de relatie tussen sociale klasse en een achttiental gedragingen en opvattingen onderzoeken. Deze achttien indicatoren vallen in vier groepen uiteen: 1) gedragingen en opvattingen op politiek en moreel gebied; 2) welstand; 3) culturele participatie; 4) kosmopolitisch gedrag.

Voordat we hiertoe overgaan zullen we echter eerst een beschrijving geven van de EGP- klassenindeling en de kritiek bespreken die in de literatuur geuit is met betrekking tot de achtergrond van de EGP-klassenstructuur. Nadien zullen we een herziene EGP-klassenindeling introduceren die bestaat uit twee toegevoegde klassen van 'hogere' en 'middelbare' sociaal en cultureel specialisten. Deze twee extra klassen, aldus onze redenering, kunnen worden onderscheiden aan de hand van hun aparte markt- en werksituatie. Een volgende stap betreft een test met representatieve data voor de Nederlandse bevolking of dit onderscheid voor de hierbovengenoemde leefstijl-

indicatoren daadwerkelijk van belang is (3). Tot slot zullen we de belangrijkste resultaten bespreken.

2. DE EGP-KLASSENINDELING EN HAAR KRITIEK

De versie van de EGP-indeling die we gebruiken onderscheidt acht klassen: (I) de hoger leidinggevende en professionele beroepen (inclusief grotere ondernemers); (II) middelbare leidinggevende en professionele beroepen; (III) routine hoofdarbeid; (IV) kleine zelfstandigen met en zonder personeel; (V) leidinggevende handarbeid; (VI) geschoolde handarbeid; (VIIa) halfgeschoolde, geoefende en ongeschoolde handarbeid; (VIIb) landarbeiders. Deze indeling wordt soms ook wel als een drievoudige hiërarchische klassenindeling gepresenteerd (Erikson en Goldthorpe 1992: 45-46). In deze rangorde vormen de hogere en middelbare leidinggevende en professionele beroepen de hoogste ('service') klasse, de routine hoofdarbeiders, kleine zelfstandigen en, de leidinggevende handarbeiders vormen tezamen de 'intermediaire' klasse en de geschoolde en ongeschoolde handarbeiders de arbeidersklasse.

Alhoewel niet exact duidelijk is op welke wijze beroepsgroepen geclusterd worden in een bepaalde klasse (Crompton 1990; Savage 1991), stelt Goldthorpe dat deze klassen verschillen in hun markt- en werkomstandigheden (Goldthorpe 1980: 39). Alle afzonderlijke klassen zijn vrijwel homogeen wat betreft deze markt- en werkomstandigheden. Recentelijk lijkt Goldthorpe (1995: 314) deze visie aan te passen als hij opmerkt dat de verschillen tussen klassen te herleiden zijn tot verschillen in arbeidsrelaties (employment relations). Hierbij dient opgemerkt te worden dat hij deze benadrukking van de arbeidsrelatie eerder als een verduidelijking ziet dan als een verandering van benadering. Volgens deze recente verduidelijking delen leden van de service klasse een gemeenschappelijke arbeidsrelatie gebaseerd op het verlenen van diensten aan anderen (de 'service relationship'). Deze impliceert dat werknemers hun diensten geven aan werkgevers in ruil voor een compensatie, die niet alleen bestaat uit inkomen en extra vergoedingen, maar tevens uit goede vooruitzichten ("prospective elements") (Goldthorpe 1995: 315).

In de hiërarchische EGP-driedeling vormen de managers, professionals en het hogere en middelbare administratieve personeel tezamen een coherente service klasse (met daarbinnen een 'hogere' en 'lagere' service klasse). Goldthorpe verdedigt de keuze om managers en professionals samen te nemen als volgt: "The basic commonality in the work situations of members of these groupings, from which the similarity in their market situations in turn derives, is seen to lie rather at the more fundamental level of the degree of autonomy and discretion with which they necessarily operate (...) From this point of view, then, the overall differences (...) may best be associated with *situs* differences that can be traced *within* the service class (...)" (1982: 170).

Van belang is verder dat Goldthorpe benadrukt dat de service klasse in essentie een conservatief element vormt in de moderne maatschappij, aangezien de arbeidssituaties waarin deze leden zich bevinden over het algemeen gezien worden als de meest wenselijke, zowel in termen van intrinsieke als extrinsieke beloningen. (1982: 180). Met andere woorden, Goldthorpe stelt dat de leden van de service klasse zowel in

dezelfde situatie verkeren alsmede dezelfde belangen hebben. Welnu, het is precies dit punt waar veel kritiek op is gekomen.

De kern van deze kritiek komt naar voren in de zogenaamde theorie van de nieuwe klasse ('new class theory'). Volgens deze theorie kan de middenklasse onderscheiden worden in een 'oude' en een 'nieuwe' middenklasse, aangezien zowel de structurele locatie als de (politieke) opvattingen van deze klassen fundamenteel verschillend zijn. Reeds in de zeventiger jaren hebben sociale wetenschappers geprobeerd verklaringen te vinden voor de opkomst van linkse ideën onder hoog opgeleiden in de middenklasse (Bruce-Briggs 1979; Brint 1984). Zij suggereerden dat er in Amerika sprake is van een gevecht om macht en status tussen een opkomende 'nieuwe klasse' van "knowledge workers" en een nog steeds dominante oude klasse van industriëlen en managers (Brint 1984: 31). Welnu, dit idee van een opkomende nieuwe klasse is gerelateerd aan de groei van beroepsgroepen zoals in de maatschappelijke dienstverlening, het onderwijs en de gezondheidszorg. Deze groei gaat samen met een afname van de industriële sector in de (post-industriële) economie en een groei van de tertiaire en quaire sector.

Het probleem met de argumenten van de 'new class theory' is dat het geen coherent theorie betreft. We kunnen zelfs stellen dat er verschillende versies van deze theorie bestaan. Elke versie etaleert een iets andere conceptualisatie van de 'nieuwe klasse'. Na een vergelijking van al die verschillende conceptualisaties kwam Brint (1984) tot de conclusie dat deze nieuwe klasse slechts een fictieve eenheid vormt (1984: 60). De nieuwe klasse is in zijn ogen geen klasse, maar een beroepsgroep die als zodanig deel uitmaakt van een veel grotere (midden)klasse (1984: 37). De op cultureel vlak progressieve attitudes van sommige beroepsgroepen uit de middenklasse hebben volgens hem meer van doen met hun relatieve hoge opleiding. Hiermee ondersteunt Brint Goldthorpe's visie dat de service klasse niet gesplitst kan worden aan de hand van nieuwe dimensies.

Lamont (1987) kan zich echter niet in deze conclusie vinden. Zij stelt dat de bevinding van Brint dat de progressieve opvattingen die gevonden kunnen worden bij bepaalde beroepsgroepen (in de gezondheidszorg, het onderwijs en de maatschappelijke dienstverlening) verklaard kunnen worden uit de gemeenschappelijke classesituatie van deze relatief autonome werknemers (1987: 1505). De attitudes van deze groep kan dus verklaard worden uit een gemeenschappelijke klassebelang. Volgens Lamont ligt hun gemeenschappelijke belang in het handhaven en vergroten van hun autonomie, een sterke overheidssector, het promoten van belastingheffing in de private sector en het ondersteunen van (politieke) attitudes die de 'niet'-materiële zaken van het leven benadrukken, zoals postmaterialisme, milieu en nieuw links (new left) (1987: 1504).

Het moge duidelijk zijn dat Brint en Lamont het oneens zijn over het punt of bepaalde beroepsgroepen daadwerkelijk een aparte nieuwe klasse vormen. Kricsi (1989) lijkt Lamont's visie te ondersteunen. Hij doet verslag van een studie naar nieuwe sociale bewegingen (zoals de milieubeweging, de feministen en de anti-nucleaire beweging). Om de steun aan deze bewegingen te kunnen bestuderen maakt Kricsi in de nieuwe middenklasse onderscheid tussen vijf verschillende beroepsgroepen: beschermende diensten (leger, politie), vakspecialisten, technisch specialisten, administratieve/commerciële specialisten en de sociaal- en cultureel specialisten. Deze vijf groepen kunnen worden opgedeeld in twee segmenten. De eerste vier beroepsgroepen kenmerken zich

door hun technocratische karakter en de laatste kenmerkt zich door de professionele specialisatie. Voor het eerste segment geldt dat het soort kennis dat men heeft meer dient voor het leiden van organisaties dan voor andere zaken. De door Kriesi genoemde professionele specialisaties zijn daarentegen meer klantgericht of meer gericht op het uitbreiden van de specialistische kennis van hun discipline (Kriesi 1989: 1081).

De data lijken Kriesi gelijk te geven. De eerste drie beroepsgroepen in de nieuwe middenklasse zijn minder geneigd nieuwe sociale bewegingen te ondersteunen dan de sociaal en cultureel specialisten dat doen. De laatsten ondersteunen de nieuwe sociale bewegingen zelfs in sterke mate, terwijl de administratieve/commerciële beroepen ertussenin zitten.

Deze resultaten suggereren dat het werken in de publieke sector (zoals Lamont suggereert) niet perse leidt tot een gemeenschappelijk klassebelang en daaraan verbonden attitudes. Ze tonen echter overduidelijk aan dat diegenen in de nieuwe middenklasse die diensten verlenen die niet direct in economische termen kunnen worden gevat (d.w.z. in het onderwijs, de verpleging, maatschappelijke hulp, sociaal wetenschappelijk onderzoek), onderscheiden moeten worden van andere (oude en nieuwe) groepen van de middenklasse (waarvoor dat wel kan, zoals b.v. accountants, advocaten, e.d.)

Esping-Andersen (1993) heeft deze redenering doorgetrokken en trekt van leer tegen de EGP-klassenindeling. Hij beargumenteert uitvoerig dat zowel de EGP-klassenindeling als de ermee concurrerende indeling van Eric Olin Wright (1985) onvoldoende rekening houden met het feit dat we momenteel leven in een post-industriële maatschappij. We hebben volgens hem daarom behoefte aan een zogenaamd post-industrieel stratificatie schema. In dit nieuwe klassenschema speelt opleiding een eminente rol. Immers, de post-industriële maatschappij betreft een meritocratische samenleving. In essentie volgt Esping-Andersen dezelfde redenering als Kriesi, wanneer hij ingaat op het onderscheid tussen de managers en professionals (1993: 13). Zijns inziens zijn de aard van de autonomie, de inzet van een specifiek soort menselijk kapitaal en de specifieke vertrouwensrelaties, de belangrijkste kenmerken die leden van deze nieuwe klasse binden. Zo is de autonomie van de professional kwalitatief van een duidelijk andere aard dan die van de managers. Bovendien is datgene dat ze beheersen duidelijk verschillend. Hiermee bekritiseert Esping-Andersen (1993: 13) Goldthorpe's zienswijze dat de managers, de 'hogere' professionals en het hogere administratief kader een coherente klasse vormen. Hij is tevens van mening dat de semi-professionals en technici onderscheiden moeten worden van de lagere managers en het middelbare administratief kader (1993: 14). Ten slotte beargumenteert hij dat de geschoolde en ongeschoolde handarbeiders niet dezelfde klassepositie hebben als de geschoolde en ongeschoolde werknemers in de dienstensector.

Uiteindelijk komt Esping-Andersen met een complex klassenschema voor de dag, waarin twee hiërarchieën onderscheiden worden: een post-industriële hiërarchie bestaande uit klassen die de basis vormen van de post-industriële maatschappij die aan het ontstaan is, en een fordistische hiërarchie die typerend is voor de 'oude' klassieke industriële samenleving. De 'fordistische' hiërarchie bestaat uit vijf klassen: 1) managers; 2) administratieve beroepen 3) verkopers en vertegenwoordigers ('sales'); 4) geschoolde handarbeiders (waaronder de toezichthouders); 5) ongeschoolde hand-

arbeiders. De post-industriële hiërarchie bestaat uit vier verschillende klassen: 1) professionals; 2) semi-professionals; 3) geschoolde dienstverlenende werknemers; 4) ongeschoolde dienstverlenende werknemers.

Ondanks het feit dat Esping-Andersen een interessante visie heeft, voert hij zijn redenering ons inziens te ver door en zitten er een aantal nadelen aan zijn schema. Zo is zijn klassenschema bijvoorbeeld onvergelijkbaar met dat van Goldthorpe. Dit heeft als nadelig gevolg dat toepassing van Esping-Andersen's klassenschema niet past in de tot nu toe opgebouwde kennis. Volgens Goldthorpe wil Esping-Andersen een serieuze kwantitatieve reeks van analyses over trends in industriële samenlevingen vervangen door een Fordist/post-Fordist contrast dat enkel gebaseerd is op een nogal grof kwalitatief verschil (1995: 319). Tevens hebben we geen aanleiding te veronderstellen dat zowel de voorspellende kracht ('construct validity') alsmede de criteria-validiteit ('criterion validity') van Esping-Andersen's klassenschema kan concurreren met het EGP-schema. We onderbouwen dit met de volgende punten van kritiek:

1. de zelfstandigen worden niet onderscheiden als een aparte klasse. Dit is een ernstig probleem omdat (kleine) zelfstandigen b.v. een typerend mobiliteitspatroon en typerende politieke opvattingen bezitten.
2. Het schema onderscheidt tevens geen aparte groep van 'routine hoofdarbeiders'. Dit betekent - ons inziens ten onrechte! - dat lager administratief personeel (typistes, secretaresses) dezelfde klassepositie toegewezen krijgen als b.v. afdelingschefs op een bank.
3. Het onderscheid tussen de (on)geschoolde handarbeiders en (on)geschoolde dienstverlenende werknemers is niet vanzelfsprekend: is een conducteur op een trein nu een handarbeider of een dienstverlenende werknemer? En hoe zit dat met een machinist?

Met uitzondering van een analyse van Steijn (1995) is er zover ons bekend geen empirische onderzoek waaruit zou blijken Esping-Andersen's klassenschema relevant is voor de verklaring van verschillen in leefstijlen. In plaats van het ontwikkelen van een geheel nieuw klassenschema, zoals Esping-Andersen voorstaat, verkiezen wij een aangepast EGP-klassenschema. In dit opzicht heeft Savage (1991) reeds een belangrijke bijdrage geleverd. Savage onderzocht het stemgedrag van verschillende beroepssegmenten in de service klasse in Engeland. Zijn resultaten zijn opmerkelijk te noemen. In de eerste plaats blijken de verschillen binnen de klassen groter te zijn dan tussen de klassen. Er is een substantieel verschil tussen de managers en professionals. Dit ondersteunt de eerder genoemde argumentatie van Kriesi en Esping-Andersen, die deze beroepsgroepen een aparte klassepositie willen toekennen.

Ten tweede toont Savage aan dat het stemgedrag voor beroepsgroepen in de middenklasse mede afhangt van het feit of men werkzaam is voor de overheid. Managers en andere beroepsgroepen werkzaam voor de overheid zijn veel meer geneigd om op 'Labour' te stemmen dan beroepsgroepen in de particuliere sector. Savage laat ook zien dat dit niet perse een gevolg is van de sector waarin men werkt. Werknemers in beroepsgroepen in de generationaliseerde industrie blijken namelijk beduidend conservatiever te zijn dan degenen die in de 'pure' overheidssector werkzaam zijn.

Savage concludeert dat de verschillende relaties van leden van de middenklasse met de staat de cruciale factor is die de middenklasse opdeelt (1991: 48). Hij stelt tevens dat

het concept van de 'service' klasse een accurate analyse van de politieke voorkeur van de middenklasse onmogelijk maakt, doordat het essentiële onderscheid tussen professionals, die van de staat afhankelijk zijn, en de managers, die een meer vage en onduidelijke relatie met de overheid hebben, wordt verwaarloosd (1991: 49).

Tevens verschilt Savage duidelijk van mening met Goldthorpe over de coherentie van de service klasse. In overeenstemming met wat Lamont en Kriesi beweren, is Savage van mening dat het een belangrijk feit is dat sommige beroepsgroepen volledig afhankelijk zijn van de staat. Dit lijkt namelijk verschillen in attitudes te kunnen verklaren. Het nadeel is echter dat Savage niet duidelijk maakt hoe het EGP-klassenschema op dit punt aangepast kan worden. Het is tevens niet duidelijk of alle professionals in dezelfde mate afhankelijk zijn van de staat. Alhoewel hij suggereert dat de consequenties van het werken in de private en overheidssector complex zijn, wordt niet duidelijk hoe complex.

Recentelijk heeft Goldthorpe (1995) het werk van Savage bekritiseerd door te stellen dat in Engeland de mate van inter- en intragenerationele mobiliteit niet verschilt tussen professionals en managers. Daarom, aldus Goldthorpe, vormen zij geen aparte klasse.

3. EEN VOORSTEL TOT AANPASSING VAN HET EGP-KLASSENSHEMA

De meeste empirische bevindingen lijken aan te tonen dat er daadwerkelijk verschillen bestaan in opvattingen en gedrag tussen beroepsgroepen in de service klasse. De belangrijke vraag is of deze verschillen ontspruiten uit klassenverschillen. Volgens Goldthorpe (1995), zoals zojuist is aangegeven, moet het antwoord ontkennend luiden. Aan de hand van theoretische argumenten zullen wij echter beargumenteren dat de service klasse wel degelijke conceptueel in te delen is in verschillende subklassen. Door de inzichten van Lamont, Kriesi en Savage op een vruchtbare wijze te combineren, is het mogelijk twee klassen in de service klasse te onderscheiden. De kern van onze argumentatie is:

- (1) dat professionals en managers een uiteenlopende marktsituatie bezitten;
- (2) dat sommige groepen van professionals meer afhankelijk zijn van de staat dan andere.

Verschillen in de arbeids- en marktsituatie staan - althans in de aanvankelijke formulering - aan de basis van de EGP-klassenindeling. De afhankelijkheid van de staat is ons inziens een belangrijke determinant voor de marktsituatie waarin mensen verkeren. In de eerste plaats omdat er een relatie is tussen de economische sector (overheid of privaat) en het inkomen dat mensen verdienen. Ten tweede, en wellicht nog belangrijker, is dat sommige specialisten voor hun werk afhankelijk zijn van de overheidssector. Het is vrij moeilijk voor sociale wetenschappers, leraren en verpleegsters (door Lamont en Kriesi de sociaal en cultureel specialisten genoemd) om een baan te verkrijgen in de private sector, vooral als zij reeds vanaf het begin van hun loopbaan werkzaam zijn in de overheidssector. Vacatures in de verschillende media laten duidelijk zien dat de vraag naar sociaal en cultureel specialisten in de private sector niet bijzonder hoog is. Tevens is er door de in regeringskringen in zwang zijnde markt oriëntatie, een trend gaande dat vooral deze beroepsgroepen getroffen worden door

bezuinigingen. Dit vormt een extra bedreiging voor hun werkzekerheid. Dit geldt niet voor andere groepen van professionals, ondanks het feit dat administratieve, juridische en economische specialisten ook werkzaam zijn in de overheidssector. Cruciaal is dat het voor hen eenvoudiger is om van sector te veranderen. Dit heeft als belangrijk gevolg dat zij meer carrièrekansen hebben en daardoor minder afhankelijk zijn van de overheid dan de sociaal en cultureel specialisten.

Een belangrijk indelingscriterium in klassenschema's betreft het feit of men al dan niet leiding geeft. Kriesi (1989) beargumenteerde dat het kennispotentieel van 'technocraten' vooral betrekking heeft op het managen van een organisatie, terwijl dit veel minder geldt voor de sociaal en cultureel specialisten. Dit is de reden dat sociaal en cultureel specialisten wier belangrijkste taak het geven van leiding betreft, in onze optiek daadwerkelijk tot de 'echte' serviceklasse behoren (4).

De door ons voorgestelde aanpassing van het EGP-klassenschema ziet er nu als volgt uit:

1. Alle werknemers die managementtaken verrichten, behoren tot de service klasse. Zij delen namelijk een overeenkomstige arbeids- en marktsituatie. Het maakt in dit verband niet uit of ze in de publieke of in de private sector werken. Zij kunnen immers relatief gemakkelijk van sector veranderen. Dezelfde argumenten zijn ons inziens van toepassing op het hogere en middelbare administratief personeel.
2. Het grote verschil zit echter tussen de diverse professionele beroepsgroepen. Sommige professionals zijn - in tegenstelling tot anderen - tot op grote hoogte afhankelijk van de staat, waardoor zij in een specifieke arbeids- en marktsituatie verkeren (5). Vandaar dat we binnen de service klasse twee nieuwe klassen onderscheiden. De twee service klassen worden vervolgens nader gesplitst op basis van a) de aard van het werk (sociaal en cultureel); b) de sector waarin men werkt (publiek of privaat); en c) de hiërarchische positie (is het geven van leiding een kerntaak van de functie (6)). Binnen de 'oude' service klasse I ('the higher controllers') onderscheiden we een 'hogere' klasse van sociaal en cultureel specialisten (zoals sociologen en psychologen). Deze zijn werkzaam in de publieke sector en hebben ten hoogste toezicht op tien medewerkers. Evenzo onderscheiden we binnen de service klasse II (de 'lower controllers') een aparte klasse van middelbare sociaal en cultureel specialisten zoals onderwijzers, welzijnswerkers en werknemers in de gezondheidszorg (7).

4. DATA EN OPERATIONALISERING

Voor onze analyses gebruiken we de Familie-enquête van de Nederlandse bevolking (Ultee en Ganzeboom 1993). Dit survey is representatief voor de volwassen Nederlandse bevolking. In dit onderzoek is niet alleen specifieke informatie over het beroep van 1000 respondenten verzameld, maar ook - mits relevant - van 800 partners van deze respondenten. Aangezien wij ons beperken tot degenen die op het moment van het onderzoek een beroep uitoefenen dan wel een beroep hebben gehad, beperkt onze analyse zich tot 1665 respondenten.

Voor het identificeren van de beroepen van de sociaal en cultureel specialisten maakten we gebruik van de vier digit beroepencodering van het Centraal Bureau voor de

Statistiek (CBS). Welke CBS-beroeps coderingen deel uitmaken van de klasse van sociaal en cultureel specialisten staat vermeld in appendix 1. Zoals we eerder hebben uiteengezet rekenen we alleen respondenten die aan de volgende drie criteria voldoen tot de twee nieuwe klassen: a) werkzaam in een beroep dat als sociaal en cultureel is te kenschetsen; b) werkzaam in de publieke sector; c) leiding aan ten hoogste 10 werknemers.

Tabel 1: Verdeling van de aangepaste EGP-klassenindeling.

		N	%
Ia	hoge leidinggevende beroepen (incl. grotere ondernemers)	152	9.1
Ib	hoge soc/cult specialisten	27	1.6
IIa	middelbare leidinggevende beroepen	292	17.5
IIb	middelbare soc/cult specialisten	149	9.0
III	routine hoofdarbeiders	402	24.2
IV	kleine zelfstandigen	115	6.9
V	leidinggevende handarbeiders	29	1.7
VI	geschoolde handarbeiders	170	10.2
VIIa	semi/ongeschoolde handarbeiders	308	18.5
VIIb	landarbeiders	20	1.2
Totaal		1665	100

Bron: Familie-enquête Nederlandse bevolking 1992/93).

Tabel 1 geeft de verdeling van de respondenten over de diverse klassen. We kunnen zien dat 37.2% van onze populatie tot de service klasse (Ia, Ib, IIa, IIb) behoort. In deze klasse vormt de 'lage service klasse' de grootste groep (17.5%). De klasse van de middelbare sociaal en cultureel specialisten is ongeveer half zo groot (9%). Voorts blijkt dat de 'hoge service klasse' (9.0%) aanzienlijk groter in aantal is dan de hogere sociaal en cultureel specialisten (1.6%). Indien we voor de sociaal en cultureel specialisten geen onderscheid maken tussen de publieke en private sector, blijkt hun aandeel toe te nemen van 9.0% naar 13.7% en van 1.6% naar 2.2%. Hieruit blijkt dat sociaal en cultureel specialisten vooral werkzaam zijn in de publieke sector.

Een groot deel van de sociaal en cultureel specialisten is werkzaam in beroepen die de laatste twee decennia sterk in aantal zijn gegroeid. Deze beroepen zijn typisch voor een post-industriële maatschappij. Vandaar dat we kunnen verwachten dat de intergenerationale instroom ('inflow' mobiliteit) in de klasse van sociaal en cultureel specialisten veel groter is dan in de meer traditionele service klassen. Nadere analyse leert dat deze verwachting klopt. Het percentage mensen in de klasse van sociaal en cultureel specialisten, die een andere afkomstklasse hebben bedraagt maar liefst 93%, terwijl dit percentage voor de traditionele service klasse 68% bedraagt. De relatieve instroom in de klasse van sociaal en cultureel specialisten is dus beduidend groter.

Zoals we al in de inleiding hebben aangegeven, analyseren we de relatie van de klassepositie met achttien variabelen die aspecten van de leefstijl van de respondenten indiceren. Deze leefstijlindicatoren vallen in vier groepen uiteen: 1) gedragingen en opvattingen op politiek en moreel gebied; 2) welstand; 3) culturele participatie; 4) kosmopolitisch gedrag. Onder de eerste groep vallen variabelen als de stemintentie (i.e. de politieke voorkeur), politieke participatie en politieke betrokkenheid, houding jegens inkomensnivellering, de mate van 'postmaterialisme' en diverse sociaal en

culturele opvattingen (zoals houding ten aanzien euthanasie, abortus, e.d.). Onder de welstand valt niet alleen het persoonlijk inkomen, maar ook de kwaliteit van de behuizing en het aantal (luke) vakanties per jaar. De culturele participatie betreft naast de feitelijke cultuurdeelname (i.e. de deelname aan aspecten van de elitecultuur: bezoek aan concerten, musea, opera, e.d.), de mate waarin men naar serieuze televisieprogramma's kijkt en de mate waarin men respectievelijk serieuze literatuur, populaire literatuur en populaire kranten leest. Het kosmopolitisch gedrag betreft de mate waarin men landen in en buiten Europa, danwel Europese steden heeft bezocht. Appendix 2 geeft nadere informatie over de operationalisering van deze variabelen. Onze verwachting is uiteraard dat vergelijking van de samenhang tussen deze variabelen en respectievelijk het 'gewone' en het aangepaste EGP-klassenschema tot de conclusie zal leiden dat de aangepaste versie beter in staat is verschillen tussen respondenten te verklaren dan het gewone schema.

5. GEDRAG EN OPVATTINGEN VAN DE KLASSEN: 'THE PROOF OF THE PUDDING IS IN THE EATING'

Is ons klassenschema empirisch valide? Verschillen de nieuw onderscheiden klassen werkelijk in hun opvattingen en gedragingen van de 'oude' service klassen? Leidt onze indeling tot een merkbare stijging in de verklaarde variantie van de verschillende afhankelijke variabelen? Deze paragraaf geeft op deze vragen een antwoord.

In de volgende tabellen wordt de statistische samenhang gepresenteerd tussen 'ons' aangepaste EGP-klassenschema en de diverse afhankelijke variabelen. We gebruiken daarbij steeds een variantie-analyse (ANOVA). Uiteraard beperken we ons daarbij niet tot een bivariate analyse. In de multivariate analyse gebruiken we de opleiding, leeftijd en geslacht als controlevariabelen. Vooral het controleren op opleiding is belangrijk. We weten immers uit ander onderzoek dat binnen de klasse van sociaal en cultureel specialisten velen als postmaterialist beschouwd kunnen worden (Inglehart 1990). Aangezien juist opleiding een belangrijke determinant is voor de op cultureel gebied progressieve opvattingen die kenmerkend zijn voor de postmaterialisten (De Graaf en Evans 1996), zou het voorgestelde aangepaste klassenschema niet van belang zijn indien geconstateerde verschillen in opvattingen te herleiden zijn tot het opleidingsniveau (8). In de analyses over politieke en morele opvattingen hebben we bovendien gecontroleerd voor het effect van religie. We weten immers dat in Nederland religieuze affiliatie een belangrijke determinant voor dergelijke opvattingen is.

Ter vergelijking presenteren we in de tabellen ook de relevante statistieken ('de eta' en de verklaarde variantie: R^2) van de analyses met het originele EGP-klassen schema (9). Tabel 2 geeft de analyse met de diverse gedragingen en opvattingen op politiek en moreel gebied.

Tabel 2: Sociale klasse en politieke (morele) attitudes en politiek gedrag.

	Links/rechts stemintentie		cultureel progressieve waarden		attitude tav. inkomensongelijkheid		postmat. waarden		participatie in politieke acties		politieke betrokkenheid	
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
1 hoge leidinggevend	.13	.09	-.15	-.19	.23	.23	.10	-.04	.07	-.05	.61	.31
hoge soc/cult spec	-.73	-.38	.64	.38	-.47	-.37	1.08	.65	.71	.44	1.18	.79
2 middelbaar leidinggevend	.10	.12	.10	.06	.09	.08	.31	.19	-.03	-.11	.23	.10
middelbare soc/cul spec	-.59	-.51	.11	-.01	-.29	-.20	.40	.17	.45	.32	.34	.14
3 routine hoofdarbeiders	.13	.17	.07	.05	.03	.05	-.08	-.05	-.09	-.06	-.16	-.06
4 zelfstandig	.57	.44	-.11	-.02	.31	.29	-.10	.02	-.02	.05	.17	.21
5 toezicht houders	-.54	-.60	.09	.18	-.12	-.19	-.41	-.23	.08	.14	-.04	-.02
6 geschoolde handarb.	.18	.14	-.12	-.02	-.07	-.19	-.26	-.12	-.11	-.06	-.38	-.30
7 semi/ongesch. handarb.	-.30	-.35	-.11	-.04	-.10	-.11	-.31	-.13	-.09	.02	-.39	-.19
8 landarbeiders	.75	.48	-.50	-.32	-.07	-.07	-.95	-.69	-.36	-.14	-.67	-.40
algemeen gemiddelde	5.51		3.43		2.49		2.54		.43		2.13	
N	1257		1524		1526		1466		1622		1622	
unadj.eta 8 EGP klassen	.17		.13		.13		.29		.14		.25	
unadj. eta 10 EGP klassen	.21		.16		.18		.31		.20		.27	
sign. van EGP 10 (p-value)		.00		.03		.00		.00		.00		.00
R ² met 8 EGP klassen	2.7	13.3	1.8	11.6	1.9	4.6	8.8	16.6	1.9	7.7	6.3	10.7
R ² met 10 EGP klassen	4.3	14.4	2.6	12.0	3.4	5.4	10.0	17.1	4.2	9.2	7.0	11.1

(1) Niet gecorrigeerde deviantie ten opzichte van het algemeen gemiddelde

(2) Gecorrigeerde deviantie na toevoeging van leeftijd, opleiding en sekse

Bron: Familie-enquête Nederlandse bevolking 1992/93.

Uit de tabel blijkt dat onze twee 'nieuwe' klassen van sociaal en cultureel specialisten op alle aspecten van de politieke en morele preferenties verschillen van de twee traditionele service klassen. De toename van de verklaarde variantie is vooral opmerkelijk in de bivariate analyse. Zij stijgt met een factor 1.6 voor stemintentie, 1.5 voor opvattingen over sociale ongelijkheid en 2.3 voor politieke participatie. Belangrijk is voorts dat deze verschillen in verklaarde variantie onder controle van de covariaten nagenoeg intact blijven. Niet alleen is voor ieder aspect de verklaarde variantie (R^2) hoger, maar de hogere en middelbare sociaal en cultureel specialisten hebben duidelijk andere attitudes dan de hoge en middelbaar leidinggevende klassen. Dit geldt vooral voor de stemintentie, de houding tegenover inkomensongelijkheid en de bereidheid om aan politieke actie mee te doen. Wat betreft de stemintentie is het opmerkelijk dat beide nieuwe klassen een linkser oriëntatie hebben dan beide klassen van arbeiders. Zij zijn duidelijk veel linkser dan mensen die deel uit maken van de hoge en middelbare leidinggevende klasse (10). Als zodanig kan de 'oude' service

klasse, zoals Goldthorpe (1982: 180) veronderstelt, daarom niet als een conservatief element in de moderne samenleving beschouwd worden. De 'aangepaste' service klasse, zonder de sociaal en cultureel specialisten, voldoet echter wel aan dit beeld van Goldthorpe.

De sociaal en cultureel specialisten zijn zoveel linkser dan de andere klassen dat het interessant is om na te gaan wat van de relatie overblijft indien we op het milieu van herkomst (i.e. de klasse van de vader) controleren. Eerder onderzoek heeft immers uitgewezen dat de klasse van de vader van belang is voor de eigen politieke voorkeur (De Graaf en Ultee 1990). Met behulp van diagonale referentiemodellen zijn we nagegaan wat de typerende politieke preferentie is van de intergenerationeel immobiele referentieklassen (11). Uit die analyse blijkt dat de verschillen tussen de referentieklassen min of meer vergelijkbaar zijn met de uitkomsten in tabel 2. Ook een controle op de klasse van de vader met behulp van een gewone regressie-analyse, leidt niet tot substantieel andere resultaten. Dit duidt er met andere woorden op dat de 'linksheid' van de sociaal en cultureel specialisten niet wordt veroorzaakt door hun milieu van herkomst.

De resultaten van de analyse voor de sociaal en cultureel specialisten is nagenoeg in overeenstemming met Inglehart's stelling (1990: hoofdstuk 9) dat mensen in deze klassen een voorkeur hebben voor postmaterialistische waarden en relatief minder geïnteresseerd zijn in 'bread-and-butter issues', maar meer belang hechten aan ecologische vraagstukken en persoonlijke vrijheid. Onze analyse geeft aan dat postmaterialisten vooral te vinden zijn in de klasse van de sociaal en cultureel specialisten. Opmerkelijk is echter dat deze conclusie in de multivariate analyse (na rekening te houden met de covariaten) alleen geldt voor de hogere sociaal en cultureel specialisten. Ondanks het feit dat de middelbare sociaal en cultureel specialisten - ook na controle - een linkere politieke oriëntatie hebben dan leden van de lagere service klasse, verdwijnen na controle de verschillen wat betreft de postmaterialistische opvattingen.

Wat betreft morele oordelen en de politieke betrokkenheid zijn de verschillen tussen de gewone EGP-indeling en onze toevoegingen overigens minder duidelijk. In tabel 3 bekijken we de verschillen in welstand tussen de diverse klassen.

Tabel 3: Sociale klasse en welstand.

	inkomen		kwaliteit van huis		vakanties per jaar		Luxe vakanties	
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
1 hoge leidinggevend	2.46	1.40	.21	.14	.45	.18	.27	.19
hoge soc/cult spec	.16	-.05	.05	.07	.40	-.02	.34	.14
2 middelbaar leidinggevend	.69	.43	-.04	-.01	.29	.17	.10	.06
middelbare soc/cul spec	-.08	.04	.01	.01	.56	.28	-.07	-.20
3 routine hoofdarbeiders	-.75	-.12	-.03	-.01	-.03	.02	.04	.06
4 zelfstandig	.18	.11	.12	.10	-.16	-.09	.07	.13
5 toezichthouders	.90	.39	.07	.00	-.49	-.39	-.06	.03
6 geschoolde handarb.	-.33	-.69	-.06	-.04	-.28	-.07	-.13	-.01
7 semi/ongesch. handarb.	-1.21	-.81	-.08	-.10	-.46	-.27	-.35	-.24
8 landarbeiders	-1.12	-1.04	.38	.33	-.63	-.45	-.52	-.39
algemeen gemiddelde	5.25		.49		1.24		1.55	
N	1263		846		1601		1065	
unadj. eta 8 EGP klassen	.46		.25		.29		.18	
unadj. eta 10 EGP klassen	.48		.24		.29		.19	
sign. van EGP 10 (p-value)		.00		.00		.00		.01
R ² met 8 EGP klassen	22.2	45.5	6.6	18.3	8.1	11.8	3.2	4.40
R ² met 10 EGP klassen	23.5	45.9	6.1	18.0	8.4	11.9	3.6	4.90

(1) Niet gecorrigeerde deviantie ten opzichte van het algemeen gemiddelde

(2) Gecorrigeerde deviantie na toevoeging van leeftijd, opleiding en sekse

Bron: Familie-enquête Nederlandse bevolking 1992/93.

Zoals tabel 3 laat zien zijn de verschillen tussen de 'oude' en het aangepaste EGP klassenschema wat betreft aspecten van de welstand minder indrukwekkend dan die bij de politiek/morele gedragingen en preferenties. Niettemin is vooral het verschil in inkomen opvallend tussen aan de ene kant de hogere en middelbare leidinggevende klasse en aan de andere kant de hogere en middelbare sociaal en cultureel specialisten. De sociaal en cultureel specialisten verdienen aanzienlijk minder. Dit ondersteunt ons idee dat de marktsituatie van deze klassen verschilt.

De lagere inkomenspositie van de hogere sociaal en cultureel specialisten vinden we terug in het feit dat deze klasse minder vaak en minder duur op vakantie gaat dan de hogere leidinggevende klasse. Opvallend is ook dat in vergelijking met de andere klassen de leden van de middelbare leidinggevende klasse relatief vaak op vakantie gaan. Tegelijkertijd scoren zij echter relatief laag op dure vakanties. Dit neemt echter niet weg dat in het algemeen de verschillen tussen de klassen niet erg groot zijn. Met betrekking tot onze derde groep afhankelijke variabelen (de culturele participatie) zijn de verschillen echter weer groter.

Tabel 4: Sociale klasse en cultuurdeelname.

	Cultuur- deelname		serieuze literatuur		populaire literatuur		serieuze TV programma's		populaire dagbladen	
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
1 hoge leidinggevend	.15	.06	.39	-.29	-.30	-.29	.51	-.03	.04	.08
hoge soc/cult spec	.27	.12	3.17	1.82	.08	.09	1.78	1.18	-.26	-.21
2 middelbaar	.12	.08	.53	.21	-.02	.01	.39	.21	-.03	-.01
leidinggevend										
middelbare soc/cul spec	.18	.07	1.19	.30	-.13	-.20	1.33	.89	-.16	-.13
3 routine hoofdarbeiders	-.04	-.03	-.30	-.07	.23	.21	-.22	-.05	.08	.06
4 zelfstandig	-.05	-.03	-.32	-.05	-.09	-.10	-.36	-.34	.09	.09
5 toezichhouders	-.09	-.04	-.62	-.10	.29	.35	-.38	-.37	.05	.04
6 geschoolde handarb.	-.18	-.09	-1.12	-.31	-.43	-.30	-.42	-.10	.00	-.02
7 semi/ongesch. handarb.	-.12	-.06	-.99	-.29	.06	.04	-.73	-.42	.03	.00
8 landarbeiders	-.16	-.12	-.36	.30	.60	.54	-1.32	-.106	-.33	-.37
algemeen gemiddelde	.44		6.54		5.08		7.58		.33	
N	1395		1203		1211		1456		897	
unadj.eta 8 EGP klassen	.36		.31		.14		.26		.16	
unadj. eta 10 EGP klassen	.37		.35		.14		.29		.19	
sign. van EGP 10 (p- value)		.00		.00		.03		.00		.00
R ² met 8 EGP klassen	13.3	22.0	10.0	22.2	2.0	3.7	6.9	12.1	2.3	3.5
R ² met 10 EGP klassen	13.8	22.0	12.7	23.2	2.1	3.9	8.3	12.8	3.5	4.3

(1) Niet gecorrigeerde deviantie ten opzichte van het algemeen gemiddelde

(2) Gecorrigeerde deviantie na toevoeging van leeftijd, opleiding en sekse

Bron: Familie-enquête Nederlandse bevolking 1992/93.

Zoals tabel 4 laat zien zijn de verschillen tussen de klassen wat betreft de deelname aan de elitecultuur (de cultuurdeelname) te verwaarlozen. Weliswaar blijkt uit de bivariate analyse dat de klasse van de hogere sociaal en cultureel specialisten het meest participeert in aspecten van de elitecultuur, maar dit effect verdwijnt wanneer voor opleiding wordt gecontroleerd in de multivariate analyse. Dit suggereert dat dit aspect van de culturele participatie vooral van doen heeft met cognitieve vaardigheden.

Voor de overige vier aspecten van culturele participatie zijn de verschillen tussen de klassen groter. Opvallend is daarbij de aparte plaats van de klasse van de hogere sociaal en cultureel specialisten. Vergeleken met alle andere klassen lezen de leden van deze klasse meer serieuze literatuur en kijken zij meer naar serieuze programma's op de televisie. Vergeleken met de hogere service klasse zijn ze bovendien meer geïnteresseerd in populaire literatuur, maar minder in de populaire kranten. De leden van de klasse van de middelbare sociaal en cultureel specialisten zijn vergeleken met de klasse van de lagere service klasse iets meer geïnteresseerd in serieuze literatuur en veel meer in serieuze tv-programma's. Tegelijkertijd hebben zij vergeleken met deze klasse minder belangstelling voor populaire literatuur en populaire kranten. Van belang is

natuurlijk dat al deze verschillen niet verdwijnen wanneer tevens rekening wordt gehouden met de invloed van opleiding, leeftijd en sekse.

Tabel 5: Sociale klasse en cosmopolitisch gedrag.

	bezoeken aan landen in Europa		bezoeken aan landen buiten Europa		bezoeken aan Europese steden	
	(1)	(2)	(1)	(2)	(1)	(2)
1 hoge leidinggevend	1.77	.72	.46	.21	1.66	.71
hoge soc/cult spec	3.58	1.61	1.18	.77	3.31	1.88
2 middelbaar leidinggevend	1.39	.83	.24	.13	.88	.48
middelbare soc/cul spec	1.50	.17	.08	-.21	.83	-.17
3 routine hoofdarbeiders	-.13	.01	-.14	-.10	-.30	-.12
4 zelfstandig	-.58	-.15	.02	.09	-.22	.01
5 toezichthouders	-.83	-.23	-.09	.02	-.90	-.59
6 geschoolde handarb.	-1.38	-.41	-.08	.15	-1.14	-.39
7 semi/ongesch. handarb.	-1.81	-.95	-.33	-.15	-1.04	-.39
8 landarbeiders	-2.82	-1.94	-.50	-.34	-1.55	-.99
algemeen gemiddelde	6.59		.63		2.64	
N	1622		1622		1622	
unadj.eta 8 EGP klassen	.37		.22		.35	
unadj. eta 10 EGP klassen	.38		.24		.37	
sign. van EGP 10 (p-value)		.00		.00		.00
R ² met 8 EGP klassen	13.9	20.8	4.9	8.6	12.4	21.3
R ² met 10 EGP klassen	14.4	21.1	5.9	9.6	13.4	22.1

(1) Niet gecorrigeerde deviantie ten opzichte van het algemeen gemiddelde

(2) Gecorrigeerde deviantie na toevoeging van leeftijd, opleiding en sekse

Bron: Familie-enquête Nederlandse bevolking 1992/93.

Inspectie van de cijfers in tabel 5 geeft aan dat er aanzienlijke verschillen in het kosmopolitische gedrag van de verschillende klassen zijn. Opvallend is opnieuw de klasse van de hogere sociaal en cultureel specialisten. Vergeleken met alle andere klassen heeft deze groep gemiddeld veel meer landen (zowel binnen als buiten Europa) bezocht. Zij hebben gemiddeld ook de meeste Europese steden bezocht.

Hiermee vergeleken is het reisgedrag van de middelbare sociaal en cultureel specialisten aanzienlijk minder kosmopolitisch. Zelfs in vergelijking met de middelbare leidinggevende klasse hebben leden van deze klassen gemiddeld veel minder landen en Europese steden bezocht.

6. CONCLUSIES

Kernpunt van onze stellingname in dit artikel is dat de manier waarop de service klasse in het EGP-classeschema is geoperationaliseerd, geen recht doet aan de belangrijke institutionele veranderingen die zich in een post-industriële maatschappij hebben voorgedaan. Als gevolg daarvan is er een grote variëteit aan leefstijlen en opvattingen binnen de service klasse. Vandaar dat we op grond van theoretische overwegingen twee

aparte klassen (sociaal en cultureel specialisten, mits werkzaam in de publieke sector) binnen de service klasse hebben onderscheiden. De theoretische rationale voor het onderscheiden van deze twee klassen ligt in de specifieke marktsituatie waarin deze twee klassen zich bevinden in vergelijking met de service klasse in het algemeen. Van belang is daarbij ons inziens vooral het feit dat deze specialisten voor wat betreft hun werkgelegenheid tot op grote hoogte afhankelijk zijn van de overheid. In de huidige, door overheidsbezuinigingen gekenmerkte, economische situatie betekent dit dat hun arbeidsmarktpositie onzekerder is dan die voor andere professionele beroepsgroepen. Men kan zelfs stellen dat deze groep een gemeenschappelijk klassebelang heeft. Men heeft immers geen belang bij financiële ingrepen waardoor hun arbeidsmarktpositie wordt verzwakt.

De analyseresultaten op basis van de Familie-enquête Nederlandse Bevolking 1992/93 laten zien dat onze aanpassing van het EGP-klassenschema tot een verbetering leidt in de verklaring van verschillen in een groot aantal gedragingen en opvattingen. Op een groot aantal variabelen verschillen de sociaal en cultureel specialisten van de service klasse. Dit betekent dat de construct validiteit van onze onderscheiding groot is. Het meest in het oog springt naar onze mening de relatie tussen de klassepositie en de politieke voorkeur. Zowel de middelbare als de hogere sociaal en cultureel specialisten worden gekenmerkt door een duidelijk linkse politieke oriëntatie. Een empirisch feit dat onafhankelijk bestaat van hun opleiding en het effect van de klassepositie van hun vader. Beide klassen van sociaal en cultureel specialisten worden gekenmerkt door een linkse oriëntatie, een voorkeur voor inkomensnivellering en hebben een relatief grote politieke interesse. Het feit dat zij vaker *participeren in collectieve politieke actie* suggereert dat ook hun collectief handelen 'klassegebonden' is.

Het verschil in marktpositie met de 'gewone' service klasse blijkt uit de inkomenssituatie van de sociaal en cultureel specialisten. Vergeleken met de middelbare en hogere leidinggevende klasse verdienen zij duidelijk minder. Wat betreft de culturele leefstijl is opvallend dat de sociaal en cultureel specialisten meer literatuur doch minder populaire kranten lezen en dat zij meer naar serieuze TV-programma's kijken.

In het meeste onderzoek naar de 'nieuwe klasse' worden de sociaal en cultureel specialisten als één groep beschouwd. Onze empirische analyse laat - geïnspireerd door de opzet van het EGP-klassenschema - echter zien dat het meer voor de hand ligt om een onderscheid te maken tussen een klasse van middelbare en een klasse van hogere sociaal en cultureel specialisten. Uit de analyse blijkt dat vooral de hogere sociaal en cultureel specialisten gekenmerkt worden door specifieke opvattingen en een specifieke leefstijl. Op bijna alle onderzochte aspecten van de leefstijl blijken zij te verschillen van de hoger leidinggevende en grote ondernemers, met wie zij in de EGP-klassenindeling *tesamen klasse I vormen*.

Een belangrijk punt is natuurlijk of de door ons gevonden verschillen werkelijk iets met de klassenstructuur te maken hebben. In dat verband is een opmerking van Heath en Savage (1995) van belang. Het centrale issue is volgens deze auteurs of de oorzaak van politieke differentiatie in de middenklasse voortkomt uit verschillen in persoonlijke kenmerken van deze mensen of uit structurele processen. (1995: 279). Uit onze multivariate analyse blijkt dat de verschillen tussen de verschillende klassen niet toe te schrijven zijn aan *individuele* karakteristieken, zoals het bereikte opleidingsniveau of

de leeftijd. Dit resultaat suggereert derhalve dat het gehanteerde onderscheid *structureel* van aard is.

Een hiermee verwante thematiek betreft Parkin's (1968) argument dat mensen met een linkse oriëntatie veelal beroepen in de sociale sector te kiezen. Degenen die dit naar voren brengen, vergeten dat men iets soortgelijks ook over rechts georiënteerden kan opmerken. Het is zeer voorstelbaar dat zij vaker management-achtige banen kiezen. Met andere woorden, het probleem dat niet klassepositie de opvattingen beïnvloedt, maar de oriëntaties de klassepositie bepalen, is iets dat voor alle klassen speelt. In dit verband moet ook de post-materialistische oriëntatie van de sociaal en cultureel specialisten worden gememoreerd. Sommige onderzoekers (Cotgrove en Duff 1980) stellen dat postmaterialisten beroepen kiezen op basis van hun specifieke (postmaterialistische) oriëntaties. Uit een analyse van De Graaf (1988) blijkt echter dat dit ook voor materialisten opgaat. Materialisten hebben de neiging een beroep te kiezen met relatief hogere financiële beloningen, terwijl postmaterialisten een voorkeur hebben voor beroepen met een hoger prestige. Vooralsnog menen wij dan ook dat onze indeling minstens zo valide is als de EGP-indeling. Wij hebben in dit artikel in onze ogen voldoende argumenten gegeven waarom de sociaal en cultureel specialisten een ander klassegebonden belang hebben dan de leden van de 'oude' service klasse. Dat neemt echter niet weg dat nader onderzoek - met name naar mogelijke verschillen in de intergenerationele en intragenerationele beroepsmobiliteit - noodzakelijk is.

Ten aanzien van de hoeveelheid intergenerationele mobiliteit (zie bijvoorbeeld Ganzeboom e.a. 1989; Erikson en Goldthorpe 1992) kunnen we opmerken dat de bestudering hiervan interessanter wordt door de nieuwe klassenindeling. In Nederland bedraagt immers het percentage mensen dat tot de service klasse behoort inmiddels een kleine 40 procent. Een dergelijke grote klasse impliceert dat de mobiliteit op den duur erg gering zal zijn en dat lijkt in strijd met de verwachte trend naar juist meer mobiliteit. Hierbij is het tevens van belang op te merken dat de laatste decennia vooral de klasse van sociaal en cultureel specialisten relatief sterk is gegroeid. Als die groei doorzet dan wordt onze aanpassing aan het EGP-klassenschema steeds belangrijker.

Een laatste opmerking in dat verband betreft onze resultaten met betrekking tot het voorgenomen stemgedrag. Deze resultaten suggereren dat de toepassing van ons aangepaste klassenschema evaluaties van trends in het klassegebonden stemgedrag in een nieuw daglicht kan stellen. Wellicht komt men dan zelfs tot de conclusie dat het klassegebonden stemgedrag aan het toenemen is.

Ons uitgangspunt was dat de huidige EGP-klassenindeling onvoldoende onderscheid maakt tussen de managers en de professionals en daarom een te geringe samenhang vertoont met politieke voorkeuren en een groot aantal leefstijlkenmerken. Opvallend genoeg is er in het Nederlandse stratificatie-onderzoek een traditie ontstaan, die van mening is dat ook de schalen die beroepsstatus geacht worden te meten, bijstelling behoeven (Ganzeboom e.a. 1987; Blees-Booij (1994); De Graaf en Kalmijn (1995)). De redenering van de aanhangers van deze traditie is aldus. Aangezien het stratificatie-onderzoek er veelal vanuit gaat dat beroepsarbeid de kern van de sociale stratificatie vormt, is het nogal vreemd dat opleiding vrijwel zonder uitzondering beter in staat is leefstijluitingen en opvattingen te verklaren dan beroepsstatus. Met het werk van

Bourdieu (1984 [1979]) als theoretisch uitgangspunt stellen deze sociologen daarom een opdeling in culturele en economische beroepsstatus voor. Hun indeling blijkt het inderdaad beter te doen dan de eendimensionele indeling naar beroepsstatus. Het zal geen verbazing wekken dat de door ons onderscheiden sociaal- en cultureelspecialisten een hoge score hebben op de culturele ladder en een relatief lage op de economische ladder. Het ligt daarom voor de hand te toetsen of de aangepaste EGP-indeling beter in staat is leefstijluitingen en opvattingen te verklaren dan de inmiddels ingeburgerde culturele en economische statusschalen. We kunnen nu reeds concluderen dat de aangepaste EGP-indeling in ieder geval als voordeel heeft dat men kan verklaren waarom de sociaal- en cultureel specialisten linkse opvattingen hebben. Sociologen die de culturele beroepsstatusladder hanteren, zijn daarentegen niet in staat te verklaren waarom personen met veel culturele status linkse opvattingen hebben. Het werk van Bourdieu biedt hen daarvoor geen handvat.

Deze bijdrage beschouwen we als een eerste stap in een reeks. Een volgende stap behelst de toetsing of de beroepen die sociaal- en cultureel specialisten uitoefenen ook daadwerkelijk anders scoren op kenmerken als werkcondities, vooruitzichten en autonomie, dan de andere beroepen in de service klasse. Tevens willen we nagaan of er ook verschillen in carrière-kansen zijn waar te nemen. In onze onderzoeksagenda willen we uiteindelijk onderzoeken of de aangepaste EGP-indeling ook voor andere landen meer perspectief biedt dan de oude EGP-indeling.

APPENDIX 1

De volgende SPSSX-procedure hercodeert de CBS-classificaties in de hogere (1) en de middelbare (2) sociale en culturele specialisten. We willen echter benadrukken dat we daar bovenop de restrictie opleggen dat deze 2 klassen aan minder dan 10 of minder werknemers leiding geven en in de overheidssector werkzaam zijn.

```
recode cbs (600 thru 639,650 thru 659,670 thru 679,1392 thru 1394,1920 thru
1925,1952,1997 thru 1998=1) (640,680 thru 699,700 thru 711,712 thru
715,730 thru 797,1300 thru 1350,1398,1399,1400 thru 1490,1500 thru
1599,1600 thru 1619,1620 thru 1629,1630 thru 1639,1710 thru 1739,1740 thru
1749,1750 thru 1759,1790 thru 1799,1800 thru 1803,1910 thru 1919,1926 thru
1951,1953 thru 1959, 1999,5910,3101,3102,3104=2) (else=0) into soccul
```

APPENDIX 2 : Vragen uit de Familie Enquete Nederlandse bevolking (1992/93) die betrekking hebben op de afhankelijke variabelen.

TABEL 2

(1) Stemintentie (vraag r48)

"Op welke politieke partij zou u stemmen als er vandaag Tweede Kamer verkiezingen zouden worden gehouden?" Alle politieke partijen hebben we een links/rechts score gegeven volgens de rangorde van deze partijen verkregen uit het Nationale Kiezersonderzoek 1994. (1=extreem links; 10=extreem rechts).

(2) liberaal morele waarden (vraag r54)

"De volgende uitspraken hebben betrekking op maatschappelijke kwesties waarover je tegenwoordig vaak discussies hoort. Wilt u aangeven in hoeverre u het met elk van deze uitspraken eens? (1 = Helemaal niet mee eens; 5 = helemaal mee eens)

1. 'Wanneer iemand de zin van het leven echt niet meer ziet, heeft hij/zij het recht zich het leven te benemen'.
2. 'Iemand die oud of ziek is en niet meer verder wil leven, moet het rechte hebben een arts te verzoeken een zachte dood te mogen sterven'.
3. 'Het moet mogelijk zijn dat een vrouw zonder meer abortus kan laten uitvoeren als zij dat wenst'.
4. 'Het moet artsen zijn toegestaan iemand op diens eigen verzoek uit zijn lijden te helpen door het geven van een spuitje'.

(3) Houding ten aanzien van inkomensnivellering (vraag r54)

"De volgende uitspraken hebben betrekking op maatschappelijke kwesties waarover je tegenwoordig vaak discussies hoort. Wilt u aangeven in hoeverre u het met elk van deze uitspraken eens? (1 = Helemaal niet mee eens; 5 = helemaal mee eens)

1. 'De verschillen tussen hoge en lage inkomens moeten groter worden dan nu het geval is'
2. 'In Nederland zijn de uitkeringen voor werklozen op dit moment veel te hoog.'

(4) Postmaterialisme (vraag r50)

Inglehart's 4 item index (Inglehart 1990). (1 = materialist; 4 = postmaterialist)

(5) participatie in politieke acties (vraag r46)

"Hebt u de afgelopen vijf jaar wel eens meegedaan aan een"

politieke handtekeningcactie; boycot; demonstratie met vergunning; huur-, premie- of belastingweigering; stakingen buiten de vakbond om; door de vakbond georganiseerde staking; bezetting van gebouwen of fabrieken; het verkeer blokkeren. (1 = nee; 2 = ja).

(6) politieke betrokkenheid (vraag r45)

"Sommige mensen houden zich veel met de politiek bezig, terwijl anderen daarvoor geen tijd of belangstelling hebben. Hoe zit dat met u?" (1=nooit; 2 = soms; 3 = vaak)

- Leest u wel eens over politiek in de krant?
- Praat u wel eens met andere mensen over politiek?
- Probeert u wel eens vrienden en kennissen over te halen net zo te stemmen als u?
- Gaat u wel eens naar een politieke vergadering of bijeenkomst?
- Heeft u wel eens persoonlijk contact gezocht met politici, wethouders of kamerleden?
- Besteedt u wel eens tijd aan werk voor een politieke partij of een verkiezingskandidaat?

TABEL 3

(7) Persoonlijk inkomen (vraag v64)

(8) Kwaliteit van behuizing (vraag v69)

Dit betreft een combinatie van de volgende informatie:

1. huiseigenaar
2. aantal kamers in huis
3. omvang van de tuin
4. garage

(9) aantal vakanties per jaar (vraag r20)

"Hoe vaak gaat u jaarlijks op vakantie?"

(10) luxe vakanties (vraags r21, r22, r23)

Combinatie van antwoorden op de volgende vragen

- 1 "... wat was daarbij in de laatste 2 jaar de meest ver weg liggende bestemming"
- 2 "Op welke manier overnacht u meestal tijdens deze vakanties"
- 3 "Gaaf u wel eens op wintersprotvakantie"

TABEL 4

(11) Cultuurdeclname (vraag r26)

Gemiddeld aantal bezoeken aan kunt musea, historische musea, opera- of balletvoorstellingen, klassieke concerten, toneel- of cabaretvoorstellingen

(12) scrieuze literatuur (vraag r26)

Gemiddelde frequentie van het lezen van literaire poëzie, Nederlandse literatuur, Vertaalde buitenlandse literatuur, literatuur in een vreemde taal.

(13) populaire literatuur (vraag r26)

Gemiddelde frequentie van het lezen van populaire poëzie, detectives, science fiction of oorlogsromans, romantische literatuur.

(14) serieuze televisieprogramma's (vraag r33)

"Hieronder volgen de namen van een aantal televisieprogramma's op de Nederlandse televisie en buitenlandse zenders. Kunt u aangeven welke van deze programma's u (1) altijd, (2) regelmatig, (3) nooit of soms ziet?"

gemiddelde van de volgende mogelijkheden: Sonja, Keek op de Week (Koot en De Bie), Adiraan van Dis, NOS laat.

(15) populaire kranten (vraag r35)

Dagbladen die de "Telegraaf" of het "Algemeen Dagblad" lezen.

TABEL 5

(16) Bezoeken aan landen in Europa (vraag r24)

"Welke van de volgende landen hebt u een of meerdere keren in uw leven bezocht?"
een lijst van 17 Europese landen

(17) Bezoeken aan landen buiten Europa (vraag r24)

"Welke van de volgende landen hebt u een of meerdere keren in uw leven bezocht?"
een lijst van 8 landen/continenten buiten Europa

(18) Bezoeken aan Europese steden (vraag r25)

"Welke van de volgende Europese steden hebt u een of meerdere keren in uw leven bezocht?"
een lijst van 16 steden

VOETNOTEN

- (1) Een eerdere versie van deze paper is gepresenteerd tijdens de bijeenkomst van de Research Committee on Social Stratification in 1996 van de International Sociological Association in Stockholm en tijdens de Sociaal Wetenschappelijke Studiedagen van 1996 in Amsterdam.
- (2) Het niveau van het aan de klassepositie gerelateerde stemgedrag hangt af van de manier waarop men deze meet. Sommige onderzoekers (zoals Inglehart (1990))

gebruiken de Alford Index. Heath et al. laten echter overtuigend zien dat het gebruik van odd-ratio's geprefereerd moet worden. Dat neemt echter niet weg dat Nieuwbeerta (1995) laat zien dat ook dan in de meeste landen sprake is van een afname van de relatie tussen klassepositie en het stemgedrag.

- (3) Uit onderzoek blijkt dat in Nederland op klassen gebaseerde onderscheidingen minder belangrijk worden voor het links/rechts continuüm. Traditioneel zijn religieuze onderscheidingen zelfs belangrijker. Ook het belang hiervan neemt echter af. Op dit moment zijn er geen tekenen die wijzen op een vervanger voor de klassieke sociale bindingen klasse en religie (De Graaf 1996; Neeb 1997). Het gebrek aan verklarende kracht van een indeling in sociale klassen is er waarschijnlijk de reden van dat in Nederland politicologen de 'objectieve' klassepositie niet of nauwelijks in de analyses opnemen. In plaats daarvan wordt subjectieve zelfplaatsing als een alternatief gepresenteerd (cf. Middendorp 1991: 32; Oppenhuis 1995). Dit is ons inziens onder andere vanwege de onduidelijkheid van de causaliteit een ongelukkige keuze. Immers, de veranderende politieke voorkeur van een persoon kan aanleiding zijn om zich met een andere klasse te identificeren. Dit geeft ons te meer aan dat er behoefte is aan een aangepaste 'objectieve' klasseindeling.
- (4) Het geven van leiding heeft ook een positieve invloed op de arbeidsmarktkansen in de privésector.
- (5) Met betrekking tot Goldthorpe's recente stelling dat leden van de 'service class' een overeenkomstige typerende arbeidsrelatie hebben, kan voor de sociaal en cultureel specialisten het volgende worden opgemerkt. In de eerste plaats geldt dat hun dienstverlening een expliciet sociaal karakter heeft. Belangrijker is echter dat de compensatie die zij in ruil voor hun dienstverlening ontvangen geringer is dan de 'gewone' leden van de service klasse krijgen.
- (6) Conform de 'gewone' EGP-indeling wordt als operationalisering van 'het belang' van het aspect leidinggeven in de functie ervan uitgegaan dat als werknemers aan meer dan 10 werknemers leiding geven, leidinggeven de kern van de functie raakt. Dit betekent dat werknemers met een beroep als sociaal of cultureel specialist die aan meer dan 10 werknemers leiding geven, door ons tot de 'gewone' service klasse worden gerekend.
- (7) Sommige 'hogere' verpleegkundige behoren tot deze klasse. Minder gespecialiseerde verpleegkundigen hebben we - evenals Goldthorpe - tot EGP klasse III (routine hoofdarbeid) gerekend.
- (8) Dit is waarom de nieuwe klasse volgens Brint (1984) geen klasse is. Volgens hem hebben de progressieve opvattingen van leden van de nieuwe klasse namelijk meer met hun opleidingsniveau te maken dan met hun klassepositie.
- (9) Uiteraard mochten we niet te veel waarde hechten aan de hoogte van R^2 . Deze maat is immers gevoelig voor de het aantal cases in een klasse.

- (10) Dit kan een verklaring bieden voor de op het oog merkwaardige bevinding dat de service klasse momenteel linkser is dan de arbeidersklasse (De Graaf en Nieuwbeerta 1995: 194).
- (11) De Graaf et al (1995b: 1007) stellen dat het theoretisch belang om de immobielen als referentie te nemen reeds gesuggereerd wordt door Sorokin die stelt dat "if we want to know the characteristic attitudes of a farmer, we do not go to a man who has been a farmer for a few months, but go to a farmer who is a farmer for life" (1957: 509-10). Het is zelfs nog beter om naar die boeren te kijken die een geboren en getogen boer zijn (De Graaf et al 1995: 1007). We kunnen als het ware de immobiele respondenten beschouwen als de kern van een klasse die de waarden en normen van die klasse definiëren en waaraan personen die instromen zich aanpassen. Het voert hier te ver om de diagonale referentiemodellen uit te leggen. Geïnteresseerde lezers kunnen de volgende publikaties hierop naslaan: Sobel (1985); Hendrickx e.a. (1993); Kelley en De Graaf (1997).

BIBLIOGRAFIE

- BLEES-BOOI, A. (1994), *Culturele en economische beroepsstatus van mannen en vrouwen, een tweedimensionele ordening*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- BOURDIEU, P. (1984 [1979]), *Distinction*. London: Routledge and Kegan Paul.
- BRINT, S. (1984), 'The 'New Class' and Cumulative Trend Explanations of the Liberal Political Attitudes of Professionals', *American Journal of Sociology* 90: 30-71.
- BRUCE-BRIGGS, B. (1979), *The New Class?* New Brunswick: Transaction Books.
- CROMPTON, R. (1990), 'Goldthorpe and Marxist theories of historical development', pp. 95-108, in: CLARK et al (eds), *John H. Goldthorpe: Consensus and Controversy*.
- DE GRAAF, N.D. (1988), *Postmaterialism and the stratification process: An international comparison*. Utrecht: ISOR.
- DE GRAAF, N.D. (1996), 'Politieke scheidslijnen: ontwikkelingen in politieke participatie en politieke voorkeuren' pp. 205-245, in: GANZEBOOM, H. en W.C. ULTEE (eds.), *Sociale segmentatie in 2015*. Voorstudie van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Den Haag: Sdu uitgever.
- DE GRAAF, N.D. en G. EVANS (1996), 'Why are the young more postmaterialist? A cross-national analysis of individual and contextual influences on postmaterial values', *Comparative Political Studies*, 28: 608-635.
- DE GRAAF, N.D. en P. NIEUWBEERTA (1995), 'Sociale klasse, mobiliteit, trouwpatronen en politieke voorkeur', pp. 182-201, in: DRONKERS, J. en W. ULTEE (eds.), *Verschuivende ongelijkheid in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- DE GRAAF, N.D., P. NIEUWBEERTA en A. HEATH (1995), 'Class Mobility and Political Preference: Individual and Contextual Effects', *American Journal of Sociology*, 100: 997-1027.
- DE GRAAF, N.D. en W. ULTEE (1990), 'Individual preferences, social mobility and electoral outcomes', *Electoral Studies*, 9: 109-132.

- DE GRAAF, P.M. en M. KALMIJN (1995), 'Culturele en economische beroepsstatus, een evaluatie van subjectieve en objectieve benaderingen', *Mens en Maatschappij*, 70: 152-165.
- EVANS G. (1997), *The End of Class Politics: Class Voting in Comparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press. (te verschijnen)
- ERIKSON, R. en J. GOLDTHORPE (1992), *The Constant Flux*, Oxford: Clarendon Press.
- ERIKSON, R., J. GOLDTHORPE, L. PORTOCARERO (1979), 'Intergenerational Class Mobility in Three Western European Societies', *British Journal of Sociology*, 30.
- ESPING-ANDERSEN, G. (1993), *Changing Classes. Stratification and Mobility in Post-Industrial Societies*. London: Sage.
- GANZEBOOM, H.B.G., P.M. DE GRAAF en M. KALMIJN (1987), 'De culturele en de economische dimensie van beroepsstatus', *Mens en Maatschappij*, 62: 153-175.
- GANZEBOOM, H.B.G., R. LUIJKX en D.J. TREIMAN (1989), 'Intergenerational Class Mobility in Comparative Perspective', *Research on Social Stratification and Mobility*, 9: 3-79.
- GOLDTHORPE, J.H. (1980), *Social Mobility and Class Structure in Modern Britain*, Oxford: Oxford University Press.
- GOLDTHORPE, J.H. (1982), 'On the service class: its formation and future', pp. 165-185, in: GIDDENS, A. en G. MACKENZIE (eds.), *Social Class and the Division of Labour*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GOLDTHORPE, J. (1995), 'The service class revisited', pp. 313-344, in: BUTLER, T. en M. SAVAGE (eds), *Social Class and the Middle Class*. London: UCL Press.
- HEATH, A., R. JOWELL en J. CURTICE (1985), *How Britain Votes*. Oxford: Pergamon Press.
- HEATH, A., G. EVANS en C. PAYNE (1995), 'Modelling the class-party relationship in Britain, 1964-1992', *Journal of the Royal Statistical Society*, 158: 563-574.
- HEATH, A. en M. SAVAGE (1995), 'Political alignments within the middle classes', pp. 275-292, in: BUTLER, T. en M. SAVAGE (eds), *Social Class and the Middle Class*. London.
- HENDRICKX, J., N.D. DE GRAAF, J. LAMMERS en W. ULTEE (1993), 'Models for Status Inconsistency and Mobility: A Comparison of the Approaches by Hope and Sobel with the Mainstream Square Additive Model', *Quality and Quantity*, 27: 335-352.
- HOUT, M, C. BROOKS en J. MANZA (1995), 'The democratic class struggle in the United States, 1948-1992', *American Sociological Review*, 60: 805-828.
- INGLEHART, R. (1990), *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press.
- KELLEY, J. en N.D. DE GRAAF (1997), 'National Context, Parental Socialization, and Religious Belief: Results from 15 Countries', *American Sociological Review*, 62: 639-659.
- KRIESI, H. (1989), 'New Social Movements and the New Class in the Netherlands', *American Journal of Sociology* 94: 1078-1116.
- LAMONT, M. (1987), 'Cultural Capital and the Liberal Political Attitudes of Professionals: Comment on Brint', *American Journal of Sociology*, 92: 1501-1505.
- MARSHALL G. et al. (1988), *Social Class in Modern Britain*. London: Hutchinson.

- MIDDENDORP, C.P. (1991), *Ideology in Dutch Politics*. Assen/Maastricht: Van Gorcum.
- NEED, A. (1997), *The Kindred Vote: Individual and Family Effects of Social Class and Religion on Electoral Change in the Netherlands, 1956-1994*. (dissertatie) Amsterdam: Thesis publishers.
- NIEUWBEERTA, P. (1995), *The Democratic Class Struggle in Twenty Countries, 1945-1990*. (dissertatie) Amsterdam: thesis publishers.
- NIEUWBEERTA, P. en N.D. DE GRAAF (1992), 'Intergenerationele klassenmobiliteit en politieke voorkeur in Nederland tussen 1970 en 1986', *Mens en Maatschappij* 67: 255-272.
- NIEUWBEERTA, P. en N.D. DE GRAAF (1997), 'Class voting and the influence of varying class structures in 16 Western countries: 1956-1990', in: EVANS, G. (ed.), *The End of Class Politics: Class Voting in Comparative Perspective*. Oxford: Oxford University Press. (te verschijnen)
- OPPENHUIS E. (1995), 'Voting Behavior in Europe', (dissertatie) Amsterdam: het Spinhuis.
- PARKIN, F. (1968), *Middle Class Radicalism*. Manchester: Manchester University Press.
- SAVAGE (1991), 'Making sense of middle-class politics: a secondary analysis of the 1987 British general election survey', *Sociological Review* 39: 26-54.
- SOBEL, M.E. (1995), 'Social Mobility and Fertility Revisited: Some New Models for the Analysis of the Mobility Effects Hypothesis', *American Sociological Review*, 50: 699-712.
- SOROKIN, P.A. (1957), *Social and Cultural Mobility*. Glencoe, Ill.: Free Press.
- STEIJN, A.J. (1995), 'Class and Attitudes in a Post-Industrial Society'. Paper for the Zurich Conference on "Dynamics of Social Stratification: Macro and Micro Approaches" from May 25-27, 1995.
- ULTEE, W.C. en H.B.G. GANZEBOOM (1993), *Family Survey of the Dutch Population 1992-1993* [machine readable data set]. Nijmegen: Vakgroep Sociologie, Katholieke Universiteit Nijmegen.
- WRIGHT, E.O. (1985), *Classes*. Verso: London.